

Søren Diinhoff

Jordbrugsbosætningen på Vestlandet. Nogle statistiske betragtninger

Indledning

I denne artikel præsenteres en analyse af arkæologiske undersøgelser af jordbrugsbosætninger i Universitetsmuseet i Bergens museumsområde. Artiklen præsenterer en sammenstilling af datamateriale fra museets topografiske arkiv fra midten af sidste århundrede frem til i dag. Det vil sige, slutpunkt sættes inklusiv 2009, dels fordi datamaterialet analyseres i fem års blokke og fordi de sidste par års projekter endnu er under bearbejdning. Materialet er fremkommet igennem årtiers arkæologisk arbejde og er produceret af flere generationer vestnorske arkæologer. Dateringer og bestemmelser baserer sig på udgravers tolkning og det er klart, at med så mange år der er tale om og med det store persongalleri som er involveret, så vil der være store forskelle imellem de forskellige udlægninger. Næste trin ville være en kildekritisk analyse baseret på formulerede fælles kriterier for de anvendte definitioner. Artiklen må indtil da læses med en vis kildekritisk opmærksomhed.

Universitetsmuseets historie

Universitetsmuseet i Bergen trækker sin historie langt bagud i tid. Museet blev etableret i 1825 som *Bergens Museum* i de samme lokaler som endnu huser de naturhistoriske udstillinger. Museet markerede sig specielt indenfor zoologi og marin forskning, men som det voksede sig større udvidede det sine interesseområder. I 1873 blev Anders Lorange ansat som leder og første arkæolog ved museet. Nogle år senere i 1901 blev Haakon Schetelig så ansat på den *Historisk Antikvariske Afdeling* ved museet og her blev han professor i 1914. Fremme i 1927 stod en ny bygning færdig hvor de arkæologiske, etnografiske, kunsthistoriske og kulturhistoriske samlinger blev lokaliseret. I 1946 blev museet – da *Historisk Museum* – en del af det nyoprettede universitet i Bergen og her blev museet etableret som et eget fakultet i 1992 under navnet *Bergens Museum*. Det hedder idag *Universitetsmuseet i Bergen*.

Udgravnings historik

Den første arkæologiske undersøgelse af jordbrugsbosætning i Norge blev udført af Haakon Schetelig i 1909 (Schetelig 1909). Tre hustomter var i 1907 blevet påvist rundt en gravhøj på gården Ævestads udmark på Jæren. To af disse blev udgravet i 1909. I tiårene før var fossilt bevarede bygninger med synlige husvolde blevet registreret i Skandinavien og de første udgravninger var allerede blevet gennemført i Sverige (Björnstad 1955) og i Danmark (Müller 1912). Schetelig sammenlignede de udgravede bygninger fra Ævestad med husgrunde fra Gotland, men mente dog som et kuriosum, at de norske bygninger viste en mere

primitiv byggeskik, siden man ikke her kunne påvise ruminddeling og stadig anvendte en tagkonstruktion hvor taget blev støttet af «stave». Udgravningen på Ævestad falder således samtidigt med andre pionerudgravninger af agrarbosætninger i Skandinavien.

Videre frem igennem den første halvdel af 1900 tallet blev der gennemført adskillige arkæologiske undersøgelser af hustomter. Forskere som Helge Gjessing, Sigurd Grieg og Jan Petersen udgravede i årene mellem 1924 og 1950 ikke mindre end 74 bygninger fra 40 forskellige lokaliteter (Lillehammer 1979:24). I tillæg kommer flere ringtunanlæg. Indsatsen blev styrket efter at man på *det norske arkeologmøtet* i 1927 besluttede en national satsning på netop udgravning af hustomter. Den norske indsats falder samtidig med lignende udgravningskampagner i det øvrige Skandinavien. Fra Sverige kan der nævnes Mårten Stenbergers udgravninger på Øland (Stenberger 1933) og på Gotland (Stenberger & Klindt-Jensen 1955) og fra Danmark skal specielt Gudmund Hatts omfattende udgravninger i Jylland fremhæves (Brøndsted 1960:123, 400). Hatt videreudviklede de mere stratigrafiske husundersøgelser til egentlige fladeafdækninger. Resultaterne kan sammenlignes, men der er den afgørende forskel, at mens danske og delvist sene svenske (Vallhagar) udgravninger var tværvidenskabelige projekter, så forblev de norske rent arkæologisk deskriptive studier af arkitektoniske træk ved gårdens bygninger, og de begrænsede sig længe i høj grad til hustomter fra en kort periode alene fra Sørvestlandet.

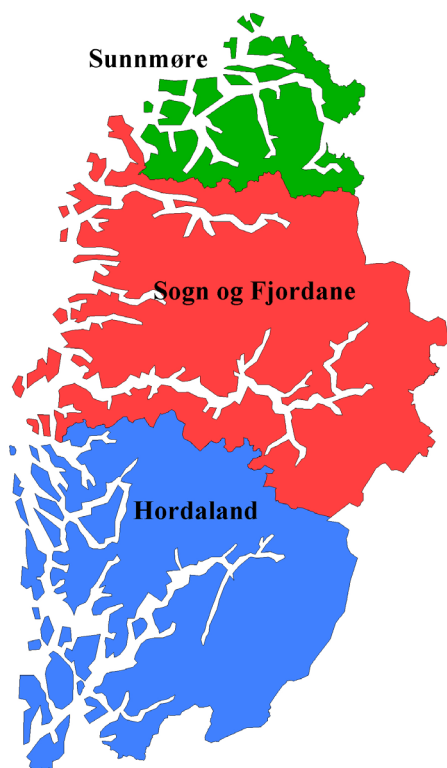
En klar undtagelse er Anders Hagens publikation af udgravningerne på Sostelid i årene fra 1946 til 1949 (Hagen 1953). Hagen analyserede som den første i Norge gården som en økonomisk og social helhed, og Sostelid ses derfor som starten på en ny bopladsarkæologisk epoke (Lillehammer 1979:24). Mest fremtrædende herfor – og som afslutter epoken – står Bjørn Myhres monumentale publikation af de tværvidenskabeligt anlagte undersøgelser af gården Ullandhaug i årene 1967 og 1968 (Myhre 1980). Myhre gennemfører her en sammenlignende analyse af nordeuropæisk byggeskik og arbejdet står som en solid datidig status for norsk bebyggelsesarkæologi. I samme epoke, førte en tiltrængt revision af den norske kulturminnelov i 1951 til, at hustomter nu blev undersøgt mere bredt over hele landet.

Der skal ikke herske tvivl om kvaliteten i Hagens og Myhres arbejder, men i tiden fra Sostelid til Ullandhaug mistede norsk bosætningsarkæologi opmærksomhed og de enkeltstående arbejder magtede ikke at bringe udviklingen fremover tilfredsstillende. I de samme år oplevede således bosætningsarkæologien en rivende udvikling i Sydsandinavien. Carl Johann Becker introducerede maskinel fladeafdækning i forbindelse med udgravninger af lokaliteten Grøntoft i årene 1961-1963 (Becker 1965). Resultaterne fra Grøntoft førte til stiftelsen af *det arkæologiske bopladsudvalg* under *Forskningsrådet i Danmark* og en stærk satsning på bopladsundersøgelser i tiårene fremover.

Maskinel fladeafdækning blev forsøgt allerede i begyndelsen af 1970'erne (Rolfesen 1976), men det var først fremme i 1980 at metoden for alvor blev testet. Det skete ved undersøgelserne af den forhistoriske bosætning på Forsandmoen på Sørvestlandet (Løken et al. 1996). Trond Løken producerede gennem de næste år overbevisende resultater og efterhånden fandt metoden sin vej ind i den øvrige norske forvaltningsarkæologi. Fra omkring årtusindeskiftet var den omsider dominerende feltmetode ved både arkæologiske registreringer og udgravninger af forhistoriske jordbrugsbosætninger. I Universitetsmuseets distrikt (dengang Bergen Museum) blev metoden første gang anvendt i 1989 ved undersøgelsen af lokaliteten Gjerland ved Førde (Randers 1989) og i begyndelsen af 1990'erne ved Aure i Sykkylven (Ringstad 2005), Vereide i Gloppen og Hornnes ved Førde (Diinhoff 1997; 2005).

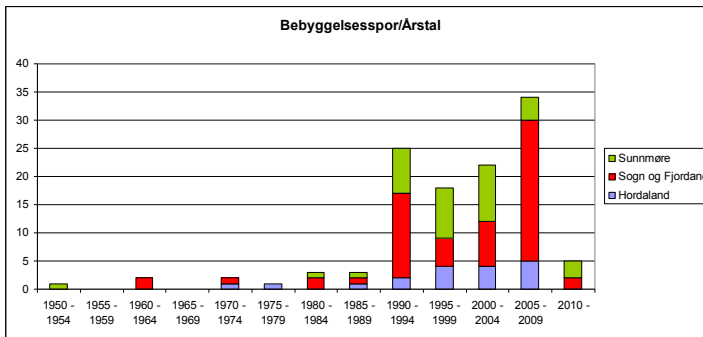
Repræsentativitetsanalyse af den vestnorske jordbrugsbosætning

Universitetsmuseet i Bergens museumsdistrikt består af de tre regioner Hordaland fylke, Sogn og Fjordane fylke og Sunnmøre som er den sydlige del af Møre og Romsdal fylke (Figur 1). De tre områder hører under hver sin fylkeskommune, og siden fylkerne har en central rolle i administrationen i kulturmindeforvaltningen, så er det naturligt at anvende denne tredeling i den kommende præsentation.

Figur 1. Universitetsmuseet i Bergen har Hordaland fylke, Sogn og Fjordane fylke og Sunnmøre i sit museumsområde. Grafik S. Diinhoff.

Universitetsmuseet i Bergen har igennem sit virke afdækket adskillige lokaliteter med spor efter forhistorisk bosætning. Fund af stolper, ildsteder, væggrofter og andre strukturer, som kan betegnes bosætningslokaliserende aftegninger i jorden, er frem til 2010 fundet på 111 pladser. På de 72 af disse kan de fundne strukturer samles til mere eller mindre hele bygninger og et antal af 332 spor efter hustomter er således blevet afdækket igennem årene. Her er medregnet alle stående bygninger i form af langhuse, bådnaust, værksteder, grubehuse m.m.. Det er tomter fra forhistorisk tid, førreformatorisk tid, enkelte fra historisk tid og nogle få udaterede huse. Bygninger fra Fiskevær og sætergårde er ikke medtaget. Det er heller ikke undersøgte middelalder bygninger fra bymæssig bebyggelse. Gennemgangen omfatter udgravninger som Universitetsmuseet har været ansvarlig for. De allerfleste er gennemført under ledelse af museets eget personale, men nogle få er af forskellige årsager udført af fylkesarkæologer på vegne af Universitetsmuseet.

Figur 2. Antal lokaliteter hvor der er konstateret spor efter bebyggelse i form af både sikre hustomter og løse strukturer men ikke dyrkningsspor. Figuren viser forelingen på årstal for tilkomnår i femårsblokke og fordelt på de tre museums regioner. Grafik S. Diinhoff.

På figur 2 vises antal lokaliteter hvorfra der er afdækket spor efter bosætning fordelt på de tre museumsområder. Det er både bopladser med sikre hustomter og de som er konstateret på baggrund af løstliggende strukturer (samlinger af stolper, ildsteder, væggrøft m.m.). Tabel 2 viser at Sogn og Fjordane dominerer med 59 lokaliteter over Sunnmøre med 34 lokaliteter, og sidst Hordaland med blot 18 lokaliteter.

Figur 2 viser tydeligt hvorledes antallet af kendte jordbrugsbosættninger er mangedoblet i de sidste par årtier. Frem til 1989 var der kun udgravet få lokaliteter mens der siden frem til 2010 kom mange nye til.

Antallet af kendte lokaliteter er dog ikke et direkte udtryk for bosætningstætheden. De tre museumsregioner har vekslende geografisk udstrækning (tabel 1 og 2) og korrigeres der for areal, så er der i Hordaland, som har et areal på 14.812 km², påvist 0,1215 bopladser pr. 100 km². Tallet for Sogn og Fjordane som måler 17.782 km² er 0,3430 og for Sunnmøre som har et samlet areal på 4.011 km² er tætheden 0,8476 pr. 100 km². I absolutte tal viste Møre og Romsdal lav værdi, men korrigeret for områdets størrelse så ser vi her den største konstaterede fundtæthed. Det går dog ikke at anvende fylkernes arealstørrelse uden videre. Store dele af Vestlandet består af kyst- og fjeldområder som nok giver basis for sommergræsning, men som ikke direkte favoriserer bosætning. Det er vanskeligt at vurdere det forhistoriske dyrkningspotentiale i Vest-Norge.

Fylke	Dyrket mark	Åben mark	Vådområde	Skov	Andet
Hordaland	3,3	20,1	1,5	26,3	48,9
Sogn og Fjordane	2,6	13,4	1,2	24,0	58,6
Møre og Romsdal	4,2	24,3	4,1	29,8	37,5
Gennemsnit	3,3666	19,2666	2,2666	26,7	48,3333

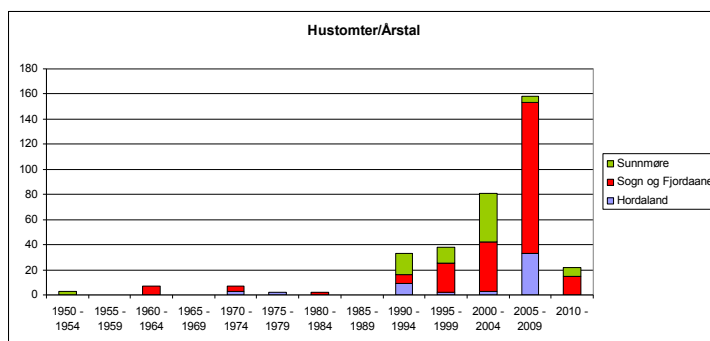
Tabel 1. Statistik for arealresurs anvendelse på Vestlandet. Data omfatter hele Møre og Romsdal fylkeskommune
Kilde: www.skogoglandskap.no.

Norsk Institutt for skog og landskap har på baggrund af kontinuerligt opdateret kort-/datasæt AR5 udregnet arealanvendelse for norske kommuner. Tabel 1 herunder er udarbejdet på baggrund af data derfra. Statistikken er givet ikke identisk med den forhistoriske arealanvendelse men på nuværende tidspunkt kan den give en forsigtig antydning af det potentielle landskab.

Fylke	Antal undersøgte lokaliteter med bosætningsspor	Areal km ²	Korrigeret fundtæthed pr. 100 km ²	Opdyrket mark og græsange	Korrigeret fundtæthed pr. 100 km ²
Hordaland	18	14.812	0,1215	23,4 %	0,5193
Sogn og Fjordane	59	17.782	0,3317	16 %	2,0737
Sunnmøre	34	4.011	0,8476	28,5 %	2,9742
Sum/gennemsnit	111	36.605	0,3032	20,4 %	1,4890

Tabel 2. Fundtæthed i de tre museumsområder korrigeret for areal og korrigeret for potentielt jordbrugslandskab. Den anvendte procentsats for dyrket mark på Sunnmøre er samme sats som for hele Møre og Romsdal. Kilde: www.skogoglandskap.no.

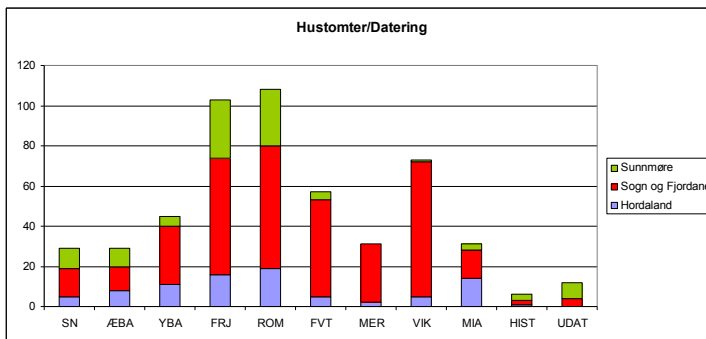
Det forhistoriske dyrkningslandskab skal formodentlig findes indenfor tabellens *dyrket mark* (klasserne: *fulldyrka jord*, *overflatedyrka jord* og *innmarksbeite*) og *Åben mark* (klasserne: *åpen jorddekt fastmark* og *åpen skrinn fastmark*). Det er mindre sandsynligt at større arealer skal findes indenfor for skov, vådområde eller fjeld. I tabel 2 er fundtætheden forsøgt korrigeret ud fra den areal procentsats som det sandsynlige jordbrugslandskab udgør i dagens landskab. Resultatet viser hvorledes Sunnmøre dermed viser den højest påviste fundtæthed i museumsområdet med 2,9742 bosætning pr. 100 km². Fylket er tæt fulgt af Sogn og Fjordane med 2,0737 bosætning pr. 100 km². Hordaland viser den laveste tæthed med 0,5193 bosætning pr. 100 km².

Figur 3. Antal af hustomter som er fordelt på de tre museumsregioner og fordelt på registreringstidspunkt i femårs blokke. Grafik S. Diinhoff.

Figur 3 viser de 332 registrerede spor efter hustomter som er fundet i vort museumsdistrikt. I figuren vises de fordelt på regioner og i femårs blokke. Der bemærkes den samme eksplosive udvikling efter år 1990 som kunne ses i figur 2. Frem til 1989 var der udgravet 21 husttomter på Vestlandet hvorefter tallet øges med 311 nye bygninger frem til 2010. De to figurer viser imidlertid også forskelle når det gælder sammensætningen i øgningen. Når det gælder antal lokaliteter med bosætningsspor generelt (Figur 2) så var fordelingen 16,21 % i Hordaland, 53,15 % i Sogn og Fjordane og 30,63 % på Sunnmøre. Når det derimod gælder de udgravede husttomter så er Sogn og Fjordane andel vokset til 61,14 % mens Sunnmøre er dalet til 23,19 %. Tallene betyder at der i Sogn og Fjordanes udgraves næsten tre gange så mange bygninger pr. lokalitet som på Sunnmøre. Det stemmer overens med virkeligheden i fylkernes vekslende forvaltning. Møre og Romsdal fylkeskommune fører en praksis hvor lokaliteter i

høj grad bages ind i byggeplaner som øer af værnede specialområder. Ved fylkeskommunen i Sogn og Fjordane mener man derimod, at dersom et område først skal udbygges, så overlever kulturminde kun dårligt som små øer og de sikres bedst gennem arkæologisk undersøgelse. Når det gælder Hordaland så stammer 15,66 % af husene herfra. Man har tidligere ført samme praksis som på Sunnmøre, men i de seneste år er det som i Sogn og Fjordane større områder der søges dispensation for og dermed flere bygninger pr. lokalitet.

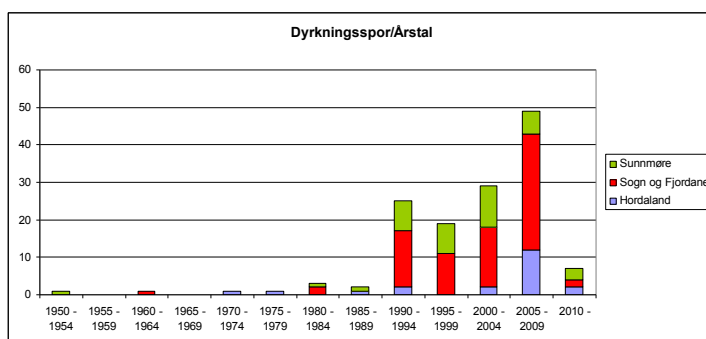
Figur 4. Hustomter fordelt på arkæologiske perioder. Tabellen viser ikke individuelle antal bygninger indenfor perioder (se diskussion ovenfor) men antal dateringer opnået indenfor perioderne. SN = sen neolitikum og bronzealder periode I; ÆBA = ældre bronzealder periode II-III; YBA = yngre bronzealder; FRJ = førromersk jernalder; ROM = romersk jernalder; FVT = folkevandringstid; MER = merovingertid; VIK = vikingetid; MIA = middelalder; HIST = efterreformatorisk tid; UDAT = udateret. Grafik S. Diinhoff.

På figur 4 vises hvorledes de registrerede hustomter fordeler sig på arkæologiske perioder. Der knytter sig en del metodiske problemer til denne fremstilling. Det er ikke enkelt at datere forhistoriske anlæg og det er ofte vanskeligt at give en præcis datering. For det første er arkæologiske perioder analytiske begreber som er formuleret indenfor den arkæologiske forskning og som ikke var erkendte i den tid de arkæologiske anlæg var i brug. Jernalderbonden var for eksempel ikke klar over om han levede i en romersk jernalder, eller i en folkevandringstid. Det giver blandede dateringer, et hus kan eksempelvis være opført i sen bronzealder og være forladt i tidlig førromersk jernalder. De radiologiske dateringer herfra vil givet vise begge perioder. Dernæst udføres radiologiske dateringer oftest på en prøve af trækul og det er ikke uvanligt at både ældre og yngre trækul er blandet ind i hustomten. Endelig er der bygninger som har måttet dateres på fundmateriale, typebestemmelse eller stratigrafi. Resultatet er en dateringsramme med stedvist stor usikkerhed. I alt kan 223 bygninger dateres indenfor en periode, de resterende 109 må placeres mere usikkert indenfor to eller flere arkæologiske perioder. Figur 4 viser altså ikke det faktiske antal bygninger, men det antal gange der er opnået en datering indenfor periode grupperne. En bygning der kan dateres til førromersk jernalder (FRJ) optræder blot med en værdi mens en bygning som blot kun kan dateres til bronzealder optræder i både ældre og yngre bronzealder (ÆBA og YBA), altså med to værdier.

Fra Hordaland viser figuren 86 registreringer for regionens 52 bygninger, fra Sogn og Fjordane er der 281 registreringer for de 203 kendte bygninger og fra Sunnmøre er der 90 perioderegistreringer for de 77 huse. Bygninger på Sunnmøre er de bedst daterede mens de fra Hordaland er de mindst præcist daterede, der er dog ikke tale om store forskelle. Der er 12 udaterede bygninger som dog regnes for sandsynlige forhistoriske.

For figur 4 genstår et større analyse arbejde som endnu ikke er gennemført. Figuren må derfor behandles med forsigtighed. Den kan ikke læses i absolutte tal, men de tendenser som ses i fordeling på arkæologiske perioder afspejler en virkelig tendens.

Der er fundet 26 mulige toskibede bygninger fra 13 lokaliteter. De daterer sig til sen neolitikum og bronzealderens første periode (SN i tabellen). Det er ikke noget stort antal, men sammenlignet med forekomsten i resten af Norge, så er tallet er mærkbart højt. Fra ældre bronzealder er der tilsvarende kun 26 dateringer af treskibede bygninger fra 13 lokaliteter. De fleste kendte hustomter ligger fra sen bronzealder til og med folkevandringstid. I yngre bronzealder er der 45 dateringer, i førromersk jernalder er der 97, i romertid 93 og i folkevandringstid 43. Fra seneolitikum til udgangen af ældre jernalder er der 384 dateringer af disse daterer de 131 hus til en periode. Der er 78 dateringer fra yngre jernalder hvoraf de 49 daterer hus til en periode. Fra middelalder er der 31 dateringer og de 20 er sikker datering af hus til perioden. Der bemærkes delvist høje tal fra vikingetid, men bag denne søjle ligger en større samling grubehuse fra en vikingetidslokalitet ved Seltun i Lærdal (Ramstad et al. 2011). Mange af de 90 bygninger fra vikingetid og middelalder er oftest fra specialiserede bosætninger med grubehuse og bygninger som ikke direkte afspejler jordbrugsøkonomi. Ser man bort fra grubehusene, så er det kendte antal bygninger fra vikingetid og middelalder mærkbart lavere.

Figur 5. Antal lokaliteter hvorfra der er registreret spor efter forhistorisk og førreformatorisk opdyrkning. Figuren viser en fordeling på registreringsår opdelt i femårs blokk og på de tre regioner i museumsområdet. Grafik S. Diinhoff.

Der kan ofte dokumenteres en geografisk nærhed imellem forhistoriske bosætninger og samtidige dyrkningsflader, så til en vis grad vil også dyrkningsspor også være bopladslokaliserende. Der var frem til 2010 dokumenteret dyrkningsspor på i alt 133 lokaliteter. Det er lokaliteter defineret ud fra dyrkningslag, ardspor og rydningsrøyse. På en del af disse findes der også andre spor efter bosætning i form af hustomter, eller løstliggende strukturer. De er allerede registreret i analyserne ovenfor, men 63 af disse lokaliteter er nye bopladslokaliserende punkter. Figur 5 viser hvorledes udgravningene af dyrkningsspor følger samme mønster som bopladserne. Frem til 1990 var der undersøgt 9 lokaliteter, mens der siden er kommet 122 nye til.

I Hordaland er der udgravet 19 lokaliteter, hvilket betyder en tæthed af 0,5481 dyrkningssystem pr. 100 km². dersom der anvendes område korrigeret for potentielt jordbrugsområde. Fra Sogn og Fjordane er der 76 lokaliteter og korrigeret er det en tæthed pr. 100 km². på 2,6712

dyrkningssystemer. På Sunnmøre er der 36 dyrkningssystemer og det er en korrigeret tæthed på 3,1493 bosætning pr. 100 km². Graden af undersøgelse varierer dog fra pladser med detaljerede beskrivelser af dyrkningslag og med analyser af både botanik og jordbund til mere lemføldige registreringer.

Samlet repræsentativitetsanalyse

Vi ved endnu kun meget lidt om landskab og landskabsudnyttelse i forhistorien så analyser af fundtæthed er meget usikre. Universitetsmuseet i Bergen har et stort museumsdistrikt på mere end 36.000 km², men fjeld og vanskeligt terræn udgør store dele af dette landskab og størsteparten har givet ikke været egnet for lokalisering af gårdsbosætning. Jordbrugsøkonomi har imidlertid mange mulige strategier som veksler mellem planteavl og dyrehold og dette får betydning for landskabsudnyttelsen. Samfundets sociale organisation har dertil også stor betydning. I udviklede økonomier er handel og erhvervsspecialisering mulig og større andele af landskabet kan udnyttes mens en subsistensøkonomi er mere prissat et «rigtigt» landskab. Hvis de moderne værdier for landskabsudnyttelse fra *Norsk Institutt for skog og landskap* anvendes så betyder det 7454 km² jordbrugsland eller 22,6 % af Vestlandet. Tæthed for lokaliteter med alle bopladsindikatorer (bygninger, løse strukturer og dyrkningssystemer) svarer da til en lokalitet pr. 43 km² jordbrugsland (en pr 210 km² af det totale landskab). Hvis kravet er positivt påvist hustomt, så er der endda kun påvist en bosætning pr 103 km² jordbrugsland (en pr 508 km² af det totale landskab). Sandsynligvis har de forhistoriske bønder kunnet bosætte sig imellem 5 og 20 % af landskabet.

Trods den mulige geografiske indsnævring så er der tale om en meget tynd funddækning og den statistiske signifikans er svag. Det aktuelle fundmønster viser dertil en geografisk spredning som endda ikke direkte forholder sig til potentielle jordbrugsarealer eller andre arkæologiske lokaliseringfaktorer. De fleste fund kommer altså ikke nødvendigvis fra de mest optimale områder. Skævheden opstår fordi fundmønstret ikke er formet igennem arkæologiske repræsentative kriterier. Langt de fleste arkæologiske udgravninger er et resultat af fylkeskommunale dispensationssager og kun ganske få er initieret igennem forskningens prioriteringer. Data er således først og fremmest et resultat af i hvilken grad aktivitet i landskabet har skabt konflikt med gældende kulturminde lov og fylkernes vekslende praksis imellem hvad der søges frigivet og hvad der værnes.

Frem til for et par tiår siden lå myndighed i kulturmindeværnet hos universitetsmuseerne. Muligheden for mere forskningsinitierede udgravninger var der, men et svagt kulturmindeværn og håbløst traditionelle forskningstraditioner holdt bopladsarkæologien på et absolut minimum. Frem til 1989 var kun enkelte bopladser blevet udgravet og kun fåtallige hustomter var frilagte. Fra omkring 1990 og fremefter blev den maskinelle udgravningsmetode introduceret bredt i norsk arkæologi og den fandt også indpas på Vestlandet. På samme tid blev kulturmindeværnet omlagt og styrket med fylkeskommunal arkæologi i registreringsfasen. Der blev nu rekruteret personale blandt en ny generation af arkæologer med villighed til friske perspektiver og metodisk nytænkning. Resultatet var en ekspansiv øgning af udgravede jordbrugsbosætninger og det mærkes i data. Det er imidlertid et problem at den fylkeskommunale dispensationsmyndighed i praksis ikke er styret af nogen form for forskningsstrategi. Det resulterer reelt i regionale forskelle. Forskellig praksis imellem vore fylkeskommuner medfører vekslende værnepolitik. I de seneste år har museet oplevet en mere restriktiv værnepolitik

på Sunnmøre og således er tilgangen dalet mærkbart fra regionen. Hordaland har tidligere været tilbageholdende og kun få små lokaliteter blev søgt frigivet. I de seneste år er antallet vokset og der har været tale om større planområder. Det er i Sogn og Fjordene at den primære videnproduktion omkring forhistorisk jordbrugsbosætning på Vestlandet sker. Set ud fra et forskningsmæssigt standpunkt, så er det kun her at vi har en tilfredsstillende tilgang af kildemateriale. Det er et problem hvis den arkæologiske forskning stagnerer for hvilket kultumindeværn kan retfærdiggøre sig selv uden stadig ny videnproduktion.

En samlet vurdering af de undersøgte lokaliteters statistiske repræsentativitet i henhold til geografisk spredning, fordeling på perioder og udgravningsår, er at bopladserne ikke viser noget statistisk signifikant spredningsmønster. Kvantitativt er Vestlandets bopladsmateriale endnu ikke tilstrækkelig stort for egentlige regionale landskabsarkæologiske analyser. Hvis alle bopladslokaliseringer fundgrupper medregnes, så er det kun i nogle ganske få områder i Sogn og Fjordane – og kun i sen bronzealder og tidlig jernalder – muligt at nærme sig regionale analyser af bopladslokaliseringer og resursudnyttelse. Det medfører klare begrænsninger ved kvantitative analyser. Materialet har derimod en større værdi indenfor komparative kvalitative studier, og ikke mindst når undersøgelserne er fulgt op med palæobotanik.

Fundmaterialets muligheder

Datamaterialets sammensætning er afgørende for hvilke analyser man kan anlægge. Der stilles f.eks. forskellige empirisk kvalitative og kvantitative krav til henholdsvis studier af intra site relationer og strukturer i et overregionalt perspektiv. Det er således vigtigt at man tester sine hypoteser i den rette skala (Roberts 1996:8). Der kan forenklet beskrives en række forsknings skalaer som hver især giver sine resultater og kræver sine datatyper.

- **Hustomten:** Denne er bosætningsarkæologiens første empiriske niveau. Indenfor hustomten studeres aktørerne i den basale produktionsenhed og det dyrehold som hører til gården. Fokus er på sociale relationer, gender, aldersgruppering og arbejdsfunktioner. Det er et studie af menneskelige sociologiske processer og ideologiske manifestationer således det kommer til udtryk i bygningernes arkitektoniske udformning og anvendelse.
- **Gården:** Et trin op af skalaen studeres den enkelte gård således som den er sammensat af bygninger, dyr og mennesker. Vi er over aktør niveauet og familien optræder mere som end produktionsenhed end som individer. Gårdens bygninger funktionsbestemmes og sammen med en analyse af resurseområdets bæredygtighed beskrives gårdens økonomiske strategi og kapacitet. Geofysiske lokaliseringsfaktorer er synlige i denne skala.
- **Åben bygdestruktur eller landsby:** De fleste gårde organiserer sig i landskabet i sociale bindinger, enten i form af landsbyer, eller åbne bygdestrukturer. Dette fordrer etablering af kollektive regler for lov og orden, for adkomst-/ejendomsret og sociale transaktioner. I denne skala er lokale politiske, sociokulturelle og religiøse strukturer synlige. Det vil være muligt at iagttage social og økonomisk stratificering.
- **Regionalt niveau:** Man kan diskutere hvad der adskiller dette niveau fra det overregionale. Det regionale må i denne sammenhæng præsentere en form for sluttet kulturelt og økonomisk system, f. eks. et stammeområde. I dette perspektiv er økonomisk og social differentiering tydelig. Bosætningsmønster (egalt eller hierarkisk) afspejler økonomisk stratificering og erhvervsstrategisk differentiering

- **Overregionale politisk og kulturelt styrede mønstre:** Det kan være vanskeligt at adskille dette skalatrin fra ovenstående. Men det overregionale niveau indikerer en analyse af flere regionale enheder samlet, hvor imellem der er en vis form for forskellighed. Der kan være tale om en samlet kulturel gruppering, men da med regionale centrale strukturer. Center og periferiområder bliver klart synlige i denne skala og dette er også her at de overordnede kulturmodeller som forklarer demografisk dynamik, centraliseringsprocesser og interkulturelle aktioner osv.

De fem skala niveauer skitserer formodentlig blot enkelte af de mange muligheder som de arkæologiske data tillader på vekslende niveauer. Pointen er at man må stille sine spørgsmål i den rette skala og til den rette kvalitet af data. Passagen fra mikro- til makro niveau kan ikke forenkles som et skifte fra kvalitative til kvantitative data. Der bliver ingen god forskning på dårlige data uanset hvor omfattende de er, og ingen generaliserende hypotese lader sig teste på enkeltdata.

Det må erkendes at den vestnorske jordbrugsbosætning endnu ikke har den tilstrækkelige fylde for at kunne studeres i hele forskningsskalaens dybde. De regionale og overregionale niveauer er endnu ikke synlige på grund af det fragmentariske spredningsmønster. Der er en vis bredde i hustypernes dateringer, og det gør sammenlignende studier af hustyper, økonomisk- og social stratificering og valg af jordbrugsstrategi mulig i det mindste for visse perioder.

Når det gælder det første niveau – aktør niveauet – så har der været rettet fokus mod visse problemer. Det erkendes generelt at fladeafdækningsmetoden økonomisk effektivt skaber gode arkæologiske resultater, men sideløbende med metodens succes har der været rettet den kritik, at man ved fladeafdækningen fjerner anden information som måtte være lejet i de afrømmede lag (kulturlag/gulvlag). Det vil sige at metodens «grovhed» udelukker muligheden for studier af religiøse og ideologiske manifestationer på aktørniveau og studiet af selve de mennesker og dyr som befolkede gården som hører til på skalaens første trin (Dommasnes 1993).

I princippet så er denne bekymring berettiget, men som et argument for eller imod fladeafdækning må man vurdere den empiriske relevans. Den overvejende del af Vestlandets udgravede bopladser er fremkommet på intensivt opdyrket indmark. Langhusene er oftest afhøvet ned til undergrunds niveau og der er tit hverken bevaret ildsteder, vægstolper, eller gulvlag. De er for længst sammenpløjet til ukendelighed og der eksisterer ingen arkæologiske, eller tværvideenskabelige analyser som skal kunne genskabe denne oprindelighed. Tilbage står et fåtalligt antal lokaliteter hvor fundsituationen er mere optimal. Vi har nogle få hustomter som har ligget fossilt bevaret i landskabet, udenfor historisk tids dyrkningszoner. Denne type lokaliteter bliver i dag værnet så der er i realiteten tale om udgravninger fra før 1990. De er fåtallige og bortset fra enkelte middelaldergårde som Lurekalven (Kaland 1979) og Høybøen (Randers 1981) så er der desværre tale om kvalitativt dårlige undersøgelser. I denne sammenhæng mener jeg at de af Egil Bakka undersøgte lokaliteter Stokkset, Modvo og Ytre Moa (Bakka 1960, 1965 og 1976) af forskellige årsager ikke har den nødvendige kvalitet.

Det begrænsede kildemateriale som foreløbigt foreligger fra Vest-Norge gør studier af de sociale aktører på første skalatrin vanskelig, i det mindste dersom det arkæologiske kildemateriale skal udgøre den empiriske basis. En anden mulighed er den som Liv Helga Dommasnes skitserer

i 2001, at opstille hypoteser som siden testes deduktivt på en udvalgt empiri (Dommasnes 2001:11) om end kildematerialet ikke bliver mere talrigt af den grund.

Slutord

«Husarkæologien» vil givet fortsætte sin ekspansive vækst i årene frem over. Det er vigtigt at vor fremtidige indsats bliver mere målrettet i form af formulerede forskningsstrategier og et tættere samarbejde imellem arkæologiske instanser både i og udenfor forvaltningsarkæologien. Det er et indiskutabelt faktum, at det er indenfor forvaltningsarkæologien, at den største viden- og datatilgang i praksis sker. Det er desværre også en kendsgerning at forvaltningsarkæologien i hele sin brogede bredde ikke har tilstrækkelige forudsætninger for at bære dette ansvar. Dette paradoks må løses og det må sikres at forvaltningen bliver tilført tilstrækkelige resurser for at kunne løfte sit ansvar. Sker dette – vil norsk arkæologi i hele sin bredde mærke et stort kvalitativt løft.

Summary

In 1909 the first archaeological excavation of prehistoric farmhouses was conducted in Norway. In the following hundred years the number of excavated settlements has grown at an increasing rate and today several hundred sites are known. Especially the introduction of the method of top soil stripping by machine, a couple of decades ago, has had a great impact.

This article presents the number of excavated prehistoric agricultural settlements in Western Norway. This is the research area of the University Museum of Bergen. It gives a statistical analysis of the composition of the find material (dating and year of excavation) and it evaluates the scientific possibilities. Sadly, the conclusion is, that although more than three hundred house grounds have been excavated in the region, the find material is in no way statistical significant. Apart from in a single area, and then only for parts of the Early Iron Age, geographic- and regional analysis cannot be satisfactory conducted. Although quantitative analysis is yet not possible, the find material offers possibilities for qualitative analysis.

Litteratur

- Bakka, E. 1960. *Modvo under Setre, Haflo, Sogn og Fjordane. Melding om granskningerne 1960.* Upubliceret udgravningsrapport ved Bergen museum 1960.
- Bakka, E. 1965. Ytre Moa. Eit gardsanlegg frå vikingtida i Sogn. *Viking XXIX*: 121-145.
- Bakka, E. 1976. Fire Vestnorske Kystsbo-plasser frå Yngre Steinalder. *Iskos* no. 1 – 1967.
- Becker, C.J. 1965. Ein früheisenzeitliche Dorf bei Grøntoft, Westjütland. 2. Vorbericht: Die Ausgrabungen 1964-66. *Acta Archaeologica* vol. XXXIX: 235-255.
- Björnstad, A. 1955. Previous investigation of Iron Age building remains on Gotland. I: Stenberger, M., (red): *Vallhagar. A migration period settlement on Gotland: 873-977.*
- Brøndsted, J. 1960. *Danmarks Oldtid. III Jernalderen.* Gyldendal. København.
- Diinhoff, S. 1997. *Vereide-prosjektet boplass. Arkeologiske undersøkelser på Vereide 1990 – 1996.* Arkeologiske Rapporter 22. Arkeologisk Institutt, Bergen Museum, Universitetet i Bergen.
- Diinhoff, S. 2005. Den vestnorske agrarbosætning. Fra sen stenalder til folkevandringstid. I: Høgestøl, Løken, Nærøy, Prøsch-Danielsen (red.) *Konstruksjonspor og byggeskikk. Maskinell flateavdekking – metodikk, tolking og forvaltning.* AmS-Varia 43, Arkeologisk museum i Stavanger: 75-86.
- Dommasnes, L.H. 1993. *K.A.N. Kvinner i arkeologi i Norge* nr. 16 (1993): 1-22.

- Dommasnes, L.H. 2001. *Tradisjon og handling i førkristen vestnorsk gravskikk. Bind II. Fra Vereide til vikingtid*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen. Bergen.
- Hagen, A. 1953. *Studier i jernalderens gårdssamfunn*. Universitetets Oldsakssamlings Skrifter. Bind IV. Oslo.
- Kaland, S.H.H. 1979: Lurekalven, en lyngheigård fra vikingtid/middelalder. En økonomisk studie. I: Rolf, F. & Sandnes, J. (red.) *På leiting etter den eldste garden*. Universitetsforlaget. Oslo: 71-85.
- Lillehammer, A. 1979. Garden på Sørvestlandet i jernalderen. I: Fladby, R. og Sandnes, J. (red.) *På leiting etter den eldste garden*. Universitetsforlaget. Oslo: 23-39.
- Løken, T., Pilø, L. og Hemdorf, O. 1996. *Maskinell flateavdekking og utgravning av forhistoriske jordbruksplasser. En metodisk innføring. AMS-Varia 26*. Arkeologisk Museum i Stavanger 1996.
- Müller, S. 1912. Vendsyssel Studier III. *Årbøger for Norisk Oldkyndighed 1912*.
- Myhre, B. 1980. *Gårdsanlegget på Ullandhaug I. Gårdshus i jernalder og tidlig middelalder i Sørvest-Norge*. AmS – skrifter 4. Arkeologisk Museum i Stavanger. Stavanger.
- Ramstad, M., Halvorsen, L.S. & Olsen, A.B. 2011. *Bjørkum: feasting, craft production and specialisation on a Viking Age rural site in Norway*. Net publicert artikkel, Antiquity (<http://antiquity.ac.uk/projgall/ramstad328/>).
- Randers, K. 1981. *Høybøen – en ødegård på Sotra. En undersøkelse av bruksperioder og erhverv basert på bosetningsspor fra eldre jernalder og middelalder*. Upublicert magistergradsavhandling. Universitetet i Bergen.
- Randers, K. 1989. *Et ringformet tun på Gjerland?* Upublicert utgravningsrapport ved Bergen museum 1989.
- Ringstad, B. 2005. Gildehallen på Aure. I: Bergsvik, K.A. & Engevik, A. (red.) *Fra funn til samfunn – jernalderstudier tilegnet Bergljot Solberg på 70 års dagen*. UBAS Nordisk. Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter Nr. 1: 259-278.
- Roberts, B.K. 1996. *Landscapes of settlement. Prehistory and present*. Routledge. London and New York.
- Rolfsen, P. 1976. Hustufter, grophus og groper fra eldre jernalder ved Oddernes kirke, Vest-Agder. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1972-74*: 65-82.
- Schetelig, H. 1910. En ældre jernalders gaard på Jæderen. *Bergen Museums Aarbog 1909*. No. 5: 6-18.
- Stenberger, M. 1933. *Öland under äldre järnåldern. En bebyggelsehistorisk undersökning*. KVHAA Stockholm.
- Stenberger, M. og Klint-Jensen, O. 1955. *Vallhagar. A Migration Period Settlement on Gotland/Sweden*. København.